Григорій Дураник (Київ)

ПРО ПОСТУПАЛЬНОСТІ РОЗВИТКУ ДУШІ ТА ДУХУ: НОВІ ГЕШТАЛЬТИ ДУШІ В ТИПІЗАЦІЇ ПО ФОРМІ СВОБОДИ.

Пролегомени

Аби цілком зрозуміти задум цього тексту, а також зрозуміти проблему, потрібно викласти інші проблеми й методологічні основи цього тексту. У жодній іншій галузі знання немає такої великої потреби в теоретичному узагальненні, як у гуманітарній сфері. Така потреба є й у психології. Тож для подальшого розвитку цієї науки потрібна систематизуюча робота над підвалинами цієї науки. Такою попередньою роботою може бути аналіз поняття душі. Поняття душі є поняттям зовсім з іншої парадигми психології, однак значною мірою втраченим у сучасних школах психології.

Отже, текст проблематичний тим, що використовує поняття з різних дискурсів, ідей і систем (це навмисно). Текст, який ви тримаєте перед собою, навмисно насичений. Він подібний до намиста понять, розсипаного на темній поверхні суперечностей. Читачеві потрібно не ковзати по них, а зупинитися, підібрати кожне, вдивитися — і тільки тоді, зібравши їх у зв'язку, продовжити шлях. Чому така витіюватість, така щільність? Не тільки тому, що предмет цього вимагає. Але й тому, що вільна думка в епоху безчасу часто змушена дихати крізь товщу мови, писати «для своїх» і «про своїх», коли зовнішня форма стає водночас і щитом, і клинком. Езотеричний план — не примха, а необхідність: той, хто не потрудився, не готовий слухати; той, хто не готовий слухати, матиме справу лише з плюралізмом байдужих одне до одного смислів, з розумовою жуйкою, за якою немає мети в житті. А текст без мети — не текст, а нужник духу.

Отже, запрошую до праці. Бо тільки після праці дух дихає на повні груди.

Попередні поняття

Теоретичну модель розвитку можна коротко сформулювати на основі головних понять діалектичної традиції Гегеля та його учнів. Запропонований тут підхід можна назвати — з відомою часткою умовності — гегельянською психологією. Такими важливими поняттями є розвиток (рух), поступальність, типізація, сходження, узагальнення, троїчність циклу. Важливо пояснити наш теоретичний вибір. Діяльнісний підхід у психології (Виготський, Лєонтьєв) зробив величезний крок уперед, але, як показала критика (Батищев, Межуєв, Михайлов, Щедровицький), він залишився всередині проблемного кола, яке потребує виходу. Сам Лєонтьєв переживав, що його вчення було спотворене послідовниками; він повернувся до тем, порушених Виготським, але не встиг їх розгорнути. Подальший розвиток психології можливий не тільки в межах філософії Спінози (на яку спирався Виготський), але ще більше в проблемному колі Гегеля. У цьому тексті ми дотримуємося однієї генеральної лінії: служити всезагальному. Зрозуміти субстанцію як суб'єкт – це означає зрозуміти її як

всезагальну теорію розвитку. Саме це завдання визначає наш шлях.

У самому понятті розвитку нам дано знання: становлення речей є зникненням у виникненні. Визначеність речі не встигає стати чимось стійким – вона тут же стає іншою. Це інтенсивний бік розвитку, коли суперечності розв'язуються так швидко, що оголюють себе в дійсності.

Розвиток є способом існування всього світу, взятого в його єдності, крізь перетворення та зміни всіх речей, що стверджує опосередкований зв'язок усього з усім. Розгортання суперечності за її внутрішніми визначеннями і є те, що зветься розвитком. Розвиток як гранично узагальнене поняття не можна дати через одне визначення, тому що воно зрештою не схоплює саму суть розвитку; поняття розвитку повинне саме розвиватися через рух понять, і тільки так воно може відображати й бути теоретичним вираженням дійсного розвитку в світі й світу. Розвиток — це рух з боку сутності — суперечливості, стрибкоподібності, неперервності-перервності, зв'язку всього з усім, заперечення заперечення. Це не просто зміна взагалі, як уявляє це рефлектуючий у собі розсудок. Розвиток — це завжди зміна взагалі, а не обмежені форми зміни. У будь-якій сфері будь-якого предмета розвитком буде не будь-який одиничний стан, етап, форма речі, а те, коли вона змінює сам спосіб своєї зміни (спосіб існування).

Виокремлення різних принципових способів існування – вже завдання науки й пізнання сутності речі. Як би не виступали проти поняття сутності в науці як телеологічного поняття, воно все ж має свої переваги, які спрямовують наше пізнання на шлях дедалі більшого узагальнення, а всі претензії до телеології можна зняти тим, що розв'язання цієї проблеми не у відмові від доцільності, яка може вести до метафізики, а в тому, щоб сама наука стала більш узагальненою і суспільною; учені повинні узагальнювати й критикувати одне одного. Загалом, це проблема інституту, суспільства, але не мови, скоріше парадигми, способу мислення.

Не можу в цьому тексті вдаватися в подробиці проблеми початку й кінця і так далі, але все ж таки наступне поняття з необхідністю виникає з поняття розвитку. Якщо ми маємо кілька етапів розвитку сутності речі, річ переходить в інші речі, які також мають свої етапи розвитку, то в нас виникає лінія зміни одних речей іншими. Тоді постає питання: чи має розвиток напрям, тобто чи є розвиток поступальним, чи він не має своєї спрямованості.

Категорія поступальності фіксує цю проблематику, як розвиток не скочується в дурну нескінченність (тобто де немає спрямованості, а постійне миготіння форм і стояння на місці). Поступальність у діалектиці розглядається не як властивість кінцевих систем, а як одна зі сторін принципу розвитку — поступальність взагалі. У русі взагалі (який завжди є розвитком) постійно панує поступальність як одна з його рис, як атрибут розвитку. Або ж, якщо ще спробувати розгорнути, то поступальність у діалектиці розкриває свою сторону розвитку: як формується напрям розвитку, якою є внутрішня форма руху суперечностей предмета, як вибудовується зв'язок у розвитку, яким є порядок побудови зв'язку категорій діалектики і діалектики речей, якою є система, «механізм» здійснення взаємозчеплення в розвитку всього з усім, яким чином реалізує себе рух як всезагальний універсальний зв'язок усього з усім, якою є форма (спосіб) (не зовнішня) цього всезагального зв'язку, яким є зв'язок, що дає

єдиний, закономірний світовий процес руху.

Тут все ж таки є різниця між спрямованістю зміни речі та поступальністю. По-перше, це масштаб розгляду, в якій системі зв'язків розглядаємо ми цю суперечність: якщо це в межах речі або як частина циклу, певної тотальності, то це спрямованість, або ж поступальність у собі, або спрямованість, що не досягла рівня розвитку. По-друге, напрям суперечливості розкриває заперечення заперечення предмета, а як формується напрям розвитку – розкриває поступальність з усіма її рисами. Механізм заперечення заперечення узагальнюється і збагачується. Форма саморуху суперечностей разом із тим виступає змістом формування поступальності.

Річ, заперечуючи свій зміст, переходить у вищу форму, скидаючи визначеність кінцевої форми – оголює сутність – рух узагалі матерії взагалі. Тим самим збагачуючи свій зміст — сама ж система такого руху в новий синтез і отримання вищого і є те, що в принципі називається поступальністю. Один із ключових методологічних принципів, який ми тут проводимо, у Гегеля не можна затримуватися на наявних формах буття як на чомусь завершеному; головне – утримувати їх у тотальності всезагального, не зупинятися на досягнутому і завжди осягати всезагальне як процес.

Наступна важлива риса для нашого розгляду розвитку психічного та поступальності як філософського принципу – прогресивно-регресивна сторона розвитку. Безпосередньо форма руху не може перетворитися на всі відразу форми руху або на будь-яку іншу – тільки в певному напрямку, що й є поступальністю, як суперечність між тенденцією кожної форми бути всіма іншими формами і неможливістю це безпосередньо реалізувати одразу, що викликає спрямованість такого перетворення за внутрішніми законами. Також можна уявити, що закон розвитку кожної речі реалізує себе через зміну форми свого існування. Всезагальне об-одиничнюється.

У кожний момент розвитку є суперечність між нескінченністю в потенції та необхідністю реалізовувати це через певний напрям, який виключає перетворення на все інше. Таке обмеження самим рухом себе і є те, що називається регресом у розвитку (консервативний момент діалектики).

Але тут же є проблема: що таке сходження, навіть якщо воно буде постійно змінювати свій напрям, теж може скочуватися в дурну нескінченність. Принцип ще неповний, якщо не розглядати й розвиток змісту того чи іншого предмета.

Розвиток змісту є сходженням, а механізм сходження – узагальнення, що своєю чергою означає перетворення раніше зовнішніх зв'язків на внутрішні. Більш докладним механізмом розвитку предмета займається наука.

Розвиток змісту разом із механізмом заперечення заперечення можна уявити вже в єдності як троїчність циклу.

Троїчність у циклах — це синтез або завершення, що узагальнює і знімає всі попередні два цикли. Так само, як і в самому циклі, синтез – це завершення всього циклу і початок нового – циклічність формування циклів, проходячи через розгортання суперечливості будь-якого масштабу, що означає не рядопокладеність циклів як ланцюжка. У цій поступальності циклів закладено неперервно-перервне зростання узагальнення. Єдине роздвоюється і породжує інше від себе, і ці два цілих теж себе вичерпують і стають лише моментами

нового циклу, доти, доки вони були теж циклами, а не моментами. Але початок нового циклу виступає не останній член попереднього циклу, а весь попередній цикл, що робить його таким, що знімає в собі попередні елементи даного циклу.

Можливо, складно собі уявити, але є цикл А зі своєю східчастістю, який теж має свої етапи і суперечності, що породжує цикл Б, теж цілісний і суперечливий; потім є цикл В, який заперечує вже не тільки цикл Б, але й цикл А, що в підсумку узагальнює ці два цикли, і тоді цикл В містить уже перший і другий цикли. Тоді весь цикл загалом стає відправною точкою для формування нового циклу, а не тільки цикл В як результат циклу А-Б-В. Цикл в'яжеться, зв'язується з іншими циклами, а ця циклічність – у троїчність циклу, а троїчні цикли самі стають новими циклами.

Певний спосіб в'язання, зв'язування циклів дається нам *типічне єдність*. А вже зв'язування типічного єдності з іншим типічним єдністю – загалом типізацію, як самозростаючий ступінь спільності, поступальність поступальностей. Типізація – зростаюче узагальнення.

Така категорія необхідна, коли ми описуємо, що старий розвиток відбувався за формами руху матерії, але далі вже не з'являються нові форми руху матерії – такий спосіб розвитку себе вичерпав. Далі розвиток можливий уже за формою свободи, де людина формує розвиток.

Це системоутворюючі філософські принципи, які, можливо, послугують для змістовного розвитку психології. Тож спробуймо виходити із загальних принципів розвитку, а також із того, як психіка розвивалася раніше, щоб виокремити її можливі траєкторії в майбутньому. Відразу застережемо: напрям розвитку сам змінюється; наше розуміння неминуче буде неточним, помилковим, частковим. Але ці роздуми — вже для теперішнього, навіть якщо сучасники оцінять їх не повною мірою. Усе сказане далі вже входить у зміст того, що тільки ще належить.

Вступ

Облишмо на хвилю питання про мову статті й перейдімо до суті. Для цього нам потрібно відновити одне забуте поняття – душу. Поняття душі в доекспериментальній психології фіксувало сторону активності, цілісності психіки. Ці характеристики і властивості суперечливо і складно, але все ж перекочували в психологію. Але не в повному обсязі. Можна принаймні згадати філософію Спінози і разом із цим пошуки Виготського щодо шляхів удосконалення душі Людини.

Якщо ж психіка (душа) має шляхи вдосконалення, так би мовити рамки свого розвитку в межах однієї людини, то що буде, якщо уявити й подивитися на неї як на предмет, що має своє історичне розвиток?! Задум спочатку був напрочуд простий. Якщо все розвивається – матерія, суспільство, пізнання, – то як далі розвиватиметься психіка? Які її можливі межі? Яких нових форм вона може набути в людини? І, ширше, які межі пізнання психіки в нинішніх історичних умовах? Цю проблему й винесено в назву.

Роздуми про майбутнє психіки нерозривно пов'язані з проблемою предмета психології вже сьогодні. Що ми маємо вивчати і що змінювати зараз?

Питання стоїть не просто про те, чи розвивається та чи інша частина дійсності, але про напрям цього розвитку і про те, що змістовно узагальнюється в сукупному русі.

Проблема начала

Хто сказав, що психіка й далі йтиме тільки шляхом формування нових вищих психічних функцій, нових «органів» (таких як мова, мовлення)? Можливо, на певному етапі важливіше навчитися користуватися вже наявними органами — і тоді відкриється стільки, що ми зараз і уявити не можемо. Саме обмеженість інструментарію штовхає до подальшого розвитку. Як те, що в людини лише дві руки, вимагає залучення безлічі машин для опанування природи, так і обмеженість наявного психічного апарату вимагає виходу за його межі.

Пригадайте, що ми писали в попередньому пункті, про розвиток. Психіка так само може вичерпати розвиток через появу нових «органів», ми скоріше зараз спостерігаємо, як людина намагається опанувати всі старі органи своєї психіки. Ось ця реалізація своїх здібностей на практиці назад теж вростає в психіку і стає частиною психіки людини, що її змістовно збагачує і стає тим, що рухає психіку далі. Можна схематично уявити так, що практика розвивається, з розвитком практики потрібна й розвинена психіка, психіка розвивається і тим самим стає підставою нової розвиненої практики.

Джерелом знання про психіку в широкому контексті є практика суспільства з перетворення людей. У 20 столітті достатньо було спроб розумно виховати людину і побудувати суспільства за законами розуму, як тоді здавалося. Ці спроби показали зворотне, що так чи інакше держави й колективи не впоралися з цим завданням. Знадобилося ще більш детально вивчати психологію мас і масову психологію. У ті періоди ми отримали в різному вигляді крайні ступені розвитку суспільної свідомості. У тому числі й успішні, позитивні приклади, коли з колись маргінальних груп населення виховували гідну людину громадянського суспільства. На філософській мові таке перетворення, хоч і не закінчене, дало нам поняття психіки як форми предмета поза самим предметом і без предмета.

Логічно, що ми не отримаємо кардинальної зміни психіки без кардинальних змін умов життя. Але нам пощастило на наше щастя й нещастя жити в таку епоху соціального зламу, що дає нам нове знання, як ще розвивається психіка. У цьому сенсі суспільство все ще в широкому сенсі перебуває в омані щодо тих законів, які описують його розвиток, і щодо механізмів психіки. Усе, що ми можемо сказати про майбутнє, це тільки те, що в нас уже є зараз, екстраполювати тенденції зараз на майбутнє. У цього є обмеження, що з високою часткою ймовірності ми помилятимемося, чим далі в майбутнє зазираємо. Саме тому тут сенс подивитися на цей розвиток системно і вивести необхідні етапи, без яких далі розвиватися вже не можна. Те, що розвиток може не продовжитися і зупинитися, це зрозуміло. Робота ведеться над тим, щоб сама будівля психології була готова до таких потрясінь.

Якщо навіть і розмірковувати про майбутнє і перспективи, то це завжди пов'язано з методологією і визначенням предмета. Адже можна ж розглядати в цьому питанні й те, як розвиватимуться відносини між людьми, чи змінюватиметься їхня поведінка або ж несвідоме і так далі. Ми просто можемо втратити і так не знайдений предмет психології. Замахнутися на царину соціологів. Тоді це буде не психологічна робота, а погана соціологічна.

Отже, роздуми про майбутнє психіки нерозривно пов'язані з проблемою предмета психології вже сьогодні. Що ми маємо вивчати і що змінювати зараз? Питання стоїть не просто про те, чи розвивається та чи інша частина дійсності, але про напрям цього розвитку і про те, що змістовно узагальнюється в сукупному русі.

Цей сукупний рух суспільства вперед, незважаючи на всі зигзаги і відступи, можна уявити як рух до свободи. Це той постулат, який тут не виводиться і не обґрунтовується, але виходимо з філософської традиції. Тому розглядаємо розвиток психіки у зв'язку з цією загальною тенденцією.

Щоб людина була вільною, їй необхідна свідомість. Свідомість є умовою адекватного пізнання дійсності Людиною. Чим більш рухливим стає відображення дійсності, тим більш рухливою має бути сама психіка. А дійсність сьогодні прискорюється, ускладнюється і вже старих моделей і способів мислення недостатньо. Отже, рухливість свідомості стає не розкішшю, а умовою розвитку суспільства загалом далі – і умовою руху до свободи. Це особливо важливо в нашу епоху безчасу, коли незрозуміло, заради чого і куди рухатися далі. Губилися орієнтири – і саме тоді потрібна не відмова від мислення, а його гранична напруга.

Тож спробуймо виходити із загальних принципів розвитку, а також із того, як психіка розвивалася раніше, щоб виокремити її можливі траєкторії в майбутньому. Відразу застережемо: напрям розвитку сам змінюється; наше розуміння неминуче буде неточним, помилковим, частковим. Але ці роздуми — вже для теперішнього, навіть якщо сучасники оцінять їх не повною мірою. Усе сказане далі вже входить у зміст того, що тільки ще належить.

Однак жодне абсолютно повне знання про душу (як, утім, і про інші об'єкти) принципово неможливе — можливий лише рух до цього знання. Цей принцип і потрібно далі оберігати у величній будівлі науки.

Передумови зміни

Зміниться підстава психіки – діяльність людини, а вслід за нею – зміст свідомості й форма відносин з іншими людьми та культурою. Змінюватиметься те, що й так змінювалося до цього. Тож аналізуватимемо те, що на рівні психіки змінюватиметься, щоб забезпечити всі ці зміни.

Раніше дух знаходив свою свободу в релігійній громаді: релігія була об'єктивно зовнішньою задушевністю душевного. Що ж залишається в душі після скасування зовнішньої, відчуженої громади й відходу релігії в підґрунтя суспільних відносин разом із покладеністю розуму? У новому бутті — як реальній дійсності поняття свободи – народжується нова типізація.

Основна суперечність прийдешнього періоду – це відношення загального,

саме усуспільнення. Душа стає усуспільненою: усе, що було для неї зовнішнім (інша людина, природа, суспільство), перетворюється на внутрішнє. Усуспільнення людства йде пліч-о-пліч з одухотворенням природи. У межі для душі перестає бути зовнішнім саме всезагальне – вона здобуває його як свою власну визначеність.

Людина втратила ті сфери дійсності, в яких вона себе формувала й самоусвідомлювала. На це місце прийшли інтернет-спільноти й колективи. Отже, й уявлення про себе як про такого, що належить до якоїсь певної групи, розмивалося, але така модель зіткнулася з викликом, що вона не може задовольнити повністю всі потреби людини. Тож буде спроба знайти вихід у тому, щоб ці спільноти знайшли себе в дійсності, але ця ж дійсність уже особливо місця їм не залишила, тому будь-яке таке втілення відчуватиме колізію з порядками і боротиметься проти існуючого стану речей, що викликає радикалізацію і повернення до старих модернових і домодернових форм свідомості, прикладом чого може бути марксизм, лібералізм, націоналізм.

Перше. Раніше різні форми (любов, дружба, товариство), які по суті були єдиним відчуженим ставленням, тепер знімають свою зовнішність і байдужість. Стверджується тотожність: любов = дружба = товариство. Уся чуттєвість усуспільнюється в одному індивіді. Він не відчуває всі почуття окремо, а всіма почуттями відчуває весь світ.

Стара форма не зникає повністю, але для любові тепер людям необхідно більше, люблять тепер складніше, не лише пристрастю, але ще більшою мірою свідомістю. В епоху політичних потрясінь дружба й товариство знову набувають важливого значення, де важливою буде не тільки близькість поглядів як таких, але й спільна суспільно-політична позиція. Що спричинить зміну мислення в частини молоді. Застосуймо тепер до психіки ті категорії, які ми розгорнули вище. Поступальність розвитку душі виявляється в тому, як старі форми (любов, дружба, товариство) знімаються в нових єдностях. Троїчність циклу буде видно в зміні епох ідентичності. Типізація за формою свободи означає, що душа все менше визначається зовнішньою необхідністю і все більше – внутрішнім цілепокладанням.

Друге. Замість множини товариств (націй, мов, шкіл) визріває єдина нескінченність – суспільне відношення як самоконструюючий себе шлях. Communis universum — kosmo. Це не та ліберальна ідея космополітизму, а ідея, яка пройшла через те, що наші сучасні форми міжнародного права, сформовані ще в 19 столітті, прийшли в суперечності, і нам це ще осмислити й вирішити. Так само й людина визначатиме себе в цьому світі по-новому і перейде до певної мети, для чого вона існує в цьому світі.

Третє. Знімається протиставлення зовнішнього і внутрішнього, особистого й суспільного. Стверджується вільне цілепокладання як в-собі-і-для-себе ціле, де інший є умовою моєї свободи. Зняття відбувається через визнання конфлікту. Мої інтереси можуть не збігатися з суспільними, але саме у цьому взаємному визнанні розбіжності й полягає можливість справжнього об'єднання, а не насильницького однаковості. Це і є те, що ми називаємо царством абсолютного духу й абсолютної душі – справжньою нескінченністю в бутті.

Свідомість має своїм предметом не стан організму, а зовнішній світ. Душа

– свідомість – дух: це вихід у зовнішній світ, рух до об'єктивної суб'єктивності. Самосвідомість виникає, коли знання входить у суперечність із тим, що його містить (тілом, афектами, звичками). Пройшовши через діалектику визнання, самосвідомість виявляє, що її власна субстанція – це спільний світ культури, права, моральності, тобто суспільні відносини, згорнуті в собі. Душа виявляється моментом у житті духу. Людина ж і далі йтиме подвійним шляхом – або повернути собі поле вільної діяльності, або ж підкоритися новим умовам і втратити те, що вже було. Однак стара психологія, побудована на вивченні адаптації до необхідності, не здатна описати перший шлях. Тому вона підходить до своєї межі. На цьому етапі психологія як наука про кінцеву індивідуальну душу наближається до свого вичерпання. Її предмет – психічне – демонструє свою несамостійність. Психічне не має власного саморозвитку; воно є подвоєнням життя організму, а потім — подвоєнням суспільного життя.

У царстві необхідності, де панує конституйована всезагальність вартості, особистість нестійка. Її сталість – це лише частковість, фрагментарність. У новій же типізації особистість стає найбільш стійкою – завжди у себе і для себе перебуваючою. І парадоксальним чином ця стійкість досягається через постійний вихід за свої межі. Людина усуспільнює себе у виробництві, і це граничне усуспільнення стає основою її стійкості. Тут становлення є субстанцією, що стала суб'єктом; усе безпосереднє опосередковане іншим, і в цьому – нова безпосередність свободи.

У дусі відбувається ущільнення, згортання в нову спіраль старої форми типізації. Виникає нова «система» категорій — інша форма суспільних відносин як ступінь діяльності. Я знає не просто своє Я, але знає себе тепер як сво-я-ми-сліє: я знаю інше Я, і завдяки цьому я можу узгоджувати свій рух із рухом іншого, і тим самим і я, й інший вільні. Суспільство пройшло деякий виток конфліктів і боротьби, і зрештою те, проти чого воно боролося, визнало й включило в себе як ще одну частину себе. Сво-я-ми-сліє – це здатність бути в мисленні одночасно індивідуальним і всезагальним. Ми розчиняємо світ у собі, а світ концентрується в нас. Душа тим більш стійка, чим більш суперечлива і чим більше вона заперечує наявно-дане. А заперечувати вона може тільки тотальність – світ як субстанцію, що стала суб'єктом. Абсолютна свобода є абсолютною ідеєю, абсолютним духом, абсолютною особистістю.

Слід розрізняти істину як знання й істину як підставу. Сьогодні людські відносини пізнані в науці (філософії, психології, економіці), але це знання ще не стало практичною підставою життя. Воно – лише передумова. Справжньою підставою людина стане тоді, коли знання перейде в суспільне буття, коли перестане бути зовнішнім учennям і стане плоттю діяльності. І це — завдання майбутнього...

Як мріяли мислителі XX століття — геніальність має стати новою нормою. З усього сказаного про поступальність, типізацію й нову чуттєвість випливає, що психологія як наука про душу не може залишатися в колишніх межах...

Психологія як наука

Отже, психологія підходить до рубежу, де вона має перестати бути тільки психологією за старим способом побудови своєї системи категорій і понять. Не тому, що вона вичерпала себе, а тому, що її власний предмет – психіка – виводить її за свої межі. Психіка сучасної людини влаштована складніше, ніж це уявлялося в XX столітті, і це потрібно ще осмислити й дослідити, а наші старі моделі розуміння суспільства застаріли більш ніж, що вже казати про психологів у цій сфері, де потрібно й далі розвивати спосіб мислення.

Справжня психологія – це не та, що чіпляється за свій «кінцевий» предмет, а та, що має сміливість простежити його розвиток до точки, де він показує свою обмеженість і необхідність переходу в іншу, всезагальну науку – науку про людську сутність, реалізовану в «усуспільненому людстві». Вже не раз предмет психології змінювався й уточнювався, тож цю рухливість і потрібно зафіксувати (певна лише невизначеність предмета, що розвивається).

Психологія завжди починає пізнавати, але ніколи не закінчує тільки лише пізнанням, не замикає свій предмет рамками кабінету психотерапевта. Умовою існування психології є дотримання принципу – ніколи не зупинятися на будь-яких кінцевих формах і йти завжди далі, переставати бути психологом заради самої істини, бути більшим, ніж психологія.

Сучасні великі виклики (зміна клімату, пандемії, штучний інтелект) вимагають саме такого єдиного підходу. Психолог, економіст, філософ та інженер мають працювати разом не як фахівці з різних веж, а як носії єдиного знання про людину та її світ.

Закон розвитку змісту душевності покладений поза нею самою і здійснюється через заперечення заперечення. Цей метод дає змогу уникнути як дурної кінцевості (редукціонізму, позитивістського замикання на факті), так і дурної нескінченності (безплідного мудрування, відірваного від практики).

Кожна форма душі – це гештальт внутрішньої свободи. Кожна свобода – це зняття певної необхідності. Кожна необхідність – це історична форма відчуження. Отже, розвиток душі є процесом зняття відчуження як психічного.

Душа в людині – не самостійна, самодостатня сутність. Вона форма, момент життя, діяльності, а не протилежність духу. Поступальність розвитку форм душі формується не через зміну одного гештальту іншим, а через перетворення самих перетворень – «форми форм». Сходження є збагаченням, усуспільненням гештальтів, де узагальнення виступає як перетворення зовнішніх зв'язків на внутрішні. Всезагальне стає власним змістом душі.

Психологія завершує своє коло... бенкетом практичного духу. Вона почалася як боязка спроба описати «душу» як даність, а закінчується мужнім усвідомленням того, що її предмет – лише момент у великому становленні Людства. Вона виконала свою історичну місію: пройшовши шлях від фіксації реакцій до розуміння тотальності, вона виявила, що ключ до психіки лежить не в ній самій, а в діяльності людства, що звільняється.

Але це не смерть психології. Це – її воскресіння в новій якості – як історичної практичної психології. Відтепер її обов'язок – бути не стражем кордонів «психічного», а провідником на висхідній спіралі розвитку. Вона має стати акушеркою Абсолютної Особистості – особистості, для якої «сво-я-мисліє» стане природним способом буття, а «вихід за свої межі» – формою

стійкості.

Ми стоїмо на порозі. Передчуття цього майбутнього вже тут: у любові, що долає егоїзм; у творчості, що стирає межу між мистецтвом і життям; у солідарності, що перетворює колектив на мислячий і чуттєвий організм. Commūnis Universum Kósmos – не утопічний міраж, а логічний та історичний підсумок, що проростає крізь тріщини старого світу.

Неможливо – це залишатися колишніми. Неможливо – чіплятися за фрагментарність, коли тотальність стукає в двері. Душа, що зрозуміла свою природу як «перетворення форми форм», уже не може погодитися на роль пасивного відображення. Вона приречена на свободу.

Спочатку була Природа. Потім вона породила Життя. Життя породило Душу. Душа, пройшовши тернистий шлях від відчуття до розуму, виявила, що її підґрунтя — не в ній, а в діючій Людині. І тоді, здійснивши акт найвеличнішого самозаперечення, вона почала боротися за Свободу.

Психологія, як і личить науці про становлення, має мати сміливість зробити той самий крок: померти як обмежена дисципліна — щоб воскреснути як живий вогонь у серці єдиної Науки про Людину, яка творить свій світ за законами Істини, Добра і Краси.

У душі є початок, але немає кінця.

Іван Загрійчук (Харків)

ДУША І СУСПІЛЬНІСТЬ

Намагаючись осмислити проблему душі, звертаючись до історії філософії, ми находимо, що її усвідомлення в тій чи іншій мірі завжди було пов’язано з пошуком відповіді на питання про сутність, активність, життєвість тілесного буття людини. Так, наприклад, уже Аристотель вважав, що душа — це властивість природного тіла, якому притаманна можливість життя. Отже, з давніх давен, душа сприймалась як те, що дає життя, те, що є самим життям. В силу нематеріальності душі на початках її сприймали як повітря, дихання, те, що одухотворяє. І хоч, повітря, скажемо так, не зовсім є нематеріальною субстанцією, тим не менш воно принаймні є невидимим. Тим не менш, уже навіть таке тлумачення душі вказує на те, що проблема виходить за межі матеріальності, що явище, яке назвали душею, для свого осмислення та розуміння вимагає дещо іншого підходу, ніж сприйняття та освоєння предметів матеріального світу.

Але були й інші тлумачення душі. Так, наприклад, Демокріт вважав, що душа складається з невидимих, проте матеріальних утворень, якими є вогненні атоми. Таким чином, душа позбавлялась безсмертя і після смерті тіла вона також розкладалась на атоми, комбінація яких призводила до нових кінцевих, смертних утворень. У цьому вченні можна побачити завуальоване неприйняття розвитку та спадковості у розвитку. Очевидно, не випадково послідовник Демокріта Епікур зосередився на індивідуальному, особистому житті людини і проголосив